

Пам'ятні дати 2022 року

НАШ СУЧАСНИК МИТРОПОЛИТ ЄВГЕНІЙ (БОЛХОВІТІНОВ):

до 255-річчя від дня народження

12 лютого 1833 року удачливий археолог-аматор Кіндрат Лохвицький оглядав свої папери, повернуті йому від київського митрополита Євгенія, і виявив, що де-не-де чорнило розпливлося від крапель рідини. Лохвицький пристрасно захоплювався містицизмом, мав палку уяву, яка пояснила походження крапель найвигіднішим для археолога чином. У щоденнику Лохвицький зобразив створену його фантазією картину: «В сем случае выправился я наверно: и узнал, что сей тайный благочестивый митрополит Евгений встает поутру весьма рано не позже 4-х часов, не тревожа никого сам зажигает свечу посредством машинки само-зажигательной. Читает, пишет, молится и плачет». Сльози митрополита, на переконання Лохвицького, були неминучою реакцією на записки археолога, у яких стверджувалося, що він знайшов Хрест Апостола Андрія Первозванного (!).

Якщо в уявленій археологом мізансцені, підкоряючись здоровому глузду, замінити сльози митрополита на краплі чаю, то виявиться, що інші уявні деталі досить точно відтворювали дійсність. Справді, багато сучасників знали про ранні прокидання Євгенія, що надавало йому кілька годин для наукових занять перед початком службових справ.

Сьогодні (як ніколи раніше) нам легко уявити життя при свічках. Але як двісті років тому, так і тепер воно в різних людей минає по-різному, сповнене різного сенсу. Дивлячись на величезні конволюти з архіву митрополита, перечитуючи його надзвичайно цікаві листи, згадуючи лавину справ, починань, публікацій, що народжувалися під пером Євгенія та були втілені ним у реальності, важко уявити і зрозуміти, як ця людина спромоглася піднімати такі інтелектуальні та матеріальні брили «при свічках». Він зміг.

*К.-П. Мазер. Софійський монастир.
1851 р.*

Останні п'ятнадцять років життя митрополита пройшли в Києві та залишили глибокий слід в історії міста. Зокрема, дослідники практично одноставно визнають, що праці Євгенія стали відправною точкою наукового систематичного вивчення історії, сакральної топографії, святинь, писемних джерел, давніх археологічних пам'яток.

Ф. Солнцев. Вид на Києво-Печерську лавру. 1843 р.

Вражаючим початком київських історичних праць митрополита було організоване ним відкриття фундаментів першого храму (у 1823–1824 та 1826 роках). Публікації Музею історії Десятинної церкви неодноразово розповідали про це, з ними можна ознайомитися на сайті Музею¹. Не хотілося б у цій статті повторювати їх, тим паче, що нова реальність нашого життя мимоволі висвітлила ті риси митрополита Євгенія, які раніше були, мабуть, у тіні його масштабної діяльності. Як не дивно, при неяскравому відблиску свічки виразніше проявився образ людини, природа особистості, її своєрідність. І дещо таке, що викликало в пам'яті статтю-лекцію чудового нідерландського історика Йохана Хейзінгі «Про історичні життєві ідеали», де він говорить про те, яким чином історичні уявлення можуть впливати на розвиток культури, держави та особистості, а іноді виступати в ролі надихаючих символів культури, давати орієнтири, ставати точкою опори для суспільства та окремої людини.

---

¹ Див.: <http://mdch.kiev.ua/>.

Початок ХІХ ст. – неймовірно цікавий час, епоха звершень, романтизму, розквіту. За всім цим на відстані двохсот років легко не помітити, що межа ХVІІІ і ХІХ ст., як і майже кожен столітній рубіж, мав усі риси перехідної епохи: відбувалися глобальні соціальні трансформації, ламання підвалин, болючі пошуки нових шляхів та важкі випробування. Шалена боротьба за владу, палацові перевороти, революції, перекроювання карти світу, війни, релігійні чвари та церковні реформи, політичні альянси, зрада союзників, повстання еліт – і за всім цим кров багатьох тисяч людей, пролита через забаганки одержимих політичних пігмеїв...

Митрополит Євгеній був свідком, а часто й учасником багатьох подій, що ввійшли до анналів історії. Він не губився в їхній круговерті, не був веденим. Це була особистість, яка мала високий ступінь суб'єктності, здатність не розчинятися в подієвому чи людському потоці. Навпаки, Євгеній належав до тих рідкісних непересічних людей, які не лише вибудовували свою епоху, але й бачили історичну перспективу, розуміли перебіг глобальних явищ, відгукувалися на запити та виклики часу, нерідко випереджаючи його й не завжди отримуючи підтримку від сучасників.

Усе, чого досяг і що учинив митрополит Євгеній, було здійснено не «завдяки», а «всупереч» життєвим обставинам. Доля ніколи не балувала його, із самого дитинства привчаючи до поневірянь та напруженої праці. Він був справжнім Self-Made Man. Щоб переконатися в цьому, достатньо навіть фрагментів його біографії.

Євфимій Болховітінов народився в родині воронезького парафіяльного священика 18 грудня 1767 року. Його батько рано помер, лише завдяки неординарним здібностям та працьовитості Євфимій зміг здобути гарну освіту: спочатку у Воронезькій семінарії (1778-1785 роки), а потім за відмінні успіхи він був направлений на навчання до Слов'яно-греко-латинської академії та одночасно прослухав кілька курсів у Московському університеті. Повернувшись до рідного міста, Болховітінов викладав у семінарії (у тому числі риторику та французьку мову), став її префектом (інспектором), виконував обов'язки ректора, формував семінарську бібліотеку.

Він продовжував розпочати ще в студентські роки власні дослідження, провідною темою яких була історія Церкви: складав описи монастирів, збирав матеріали з історії російської ієрархії, відомості для життєписів релігійних подвижників.

Він встигав так багато, наче для нього доба тривала не 24 години, а значно довше. І завжди знаходив час для свого великого захоплення – книг, літератури, документів. Наприкінці XVIII ст. існував неформальний воронезький гурток, який дослідники охрестили «Болховітіновським». То була група любителів літератури, поезії, науки, душею яких був семінарський префект. Він став одним з ініціаторів становлення друкарської справи та видавничої діяльності в рідному місті. У 1800 році там було опубліковано перший краєзнавчий твір Болховітінова – «Историческое, географическое и экономическое описание Воронежской губернии».

Ми затрималися на ранньому періоді життя майбутнього київського митрополита, бо вже тоді, у перші роки його активної роботи, сформувалися основні напрямки діяльності, які залишаться незмінними протягом усього його життя. Де б не проходило його пастирське служіння, Євгеній невпинно займатиметься церковно-адміністративною, педагогічною, видавничою та науковою роботою.

У 1798–1799 роках під час епідемії померли дружина та троє дітей Євфимія Болховітінова. Ця трагедія залишила душевну рану на все життя. Десять років потому, у день свого народження, в одному із зошитів він зробить короткий запис латинською – про щасливе життя, що зникло назавжди після втрати рідних. Він смиренно ніс біль цього безмірного горя.

У 1800 році Болховітінов назавжди покинув рідне місто та прийняв постриг з ім'ям Євгеній. Понад двадцять років він відправляв пастирське служіння в Новгороді, Вологді, Калузі, Пскові. У 1822 році Євгеній був зведений на Київську митрополію.

На кожному новому місці йому доводилося докладати титанічних зусиль для налагодження єпархіального управління та парафіяльного життя. Наслідки війни, бюрократичні перепони, інтриги, доноси – ніщо не могло перешкодити

його щоденній наполегливій праці. «Мы все по монашеству званы на служение, а не на покой. Требовать от других о себе попечения, не печась о общей пользе, не монашеское дело», – ці свої слова Євгеній підтверджував своїми ж справами.

Так було і з перших днів перебування митрополита в Києві: він особисто складав десятки інструкцій для господарської діяльності та дисциплінарного характеру, від «Положения о вспахивании Китаевских огородов», інструкції «Как приготавливать пищу на каждый день и как хранить жизненные припасы на всякое время» до розпоряджень, що впорядковували богослужбове життя київських монастирів та церков і навіть поведінку під час служби («в церкви стоять с благоговением, петь без воплей» – це була реакція на реально побачене та почуте).

Щопонеділка лаврський економ доповідав Євгенію про стан господарських справ у підвідомчих Лаврі закладах. За митрополита Євгенія велися великі будівельні та ремонтні роботи. Тільки в Києві збудовано новий академічний корпус, відновлено Братський та Катерининський грецький монастирі, влаштовувалися корпуси Флорівського монастиря, у Видубецькому збудовано кам'яну дзвіницю, у Лаврі – приміщення для братії та паломників. Андріївська церква наведена «в первобытную лепоту свою». У 1833 році в Синод було представлено кошторис на ремонт 79-ти та будівництво 14-ти сільських церков.

Вид на Братський монастир у Києві

На відміну від багатьох архіпастирів, Євгеній робив регулярні об'їзди єпархії. Він був уже літньою людиною, утім ні дорожні незручності, ані нездужання не могли скасувати особисте знайомство з життям та проблемами парафіяльних священників, ченців та пастви. У «Замечаниях при объезде моем по епархии Киевской», датованих 10 серпня 1832 року (зазначимо, Євгенію було 64 роки), митрополит виклав спостереження щодо зловживань поміщиків. Посилаючись на «сеймовое польськое постановление», він нагадував, що селяни мають працювати на поміщика лише 2 дні на тиждень, а «наши помещики пользуясь двумя днями работы и по инвентарю, посылают крестьян в дальние деревни работать, и крестьяне тратят почти все дни недели», а на свої скарги отримують у відповідь лише жорстоке поводження. Він спостерігав, аналізував, робив висновки, піклувався про виправлення. Але тут цікаво й інше – Євгеній згадує «сеймовое польськое постановление», тобто його зауваження не умоглядні, а засновані на документальних фактах. Його інтерес до історичних документів мав практичне життєве значення.

А тепер почитайте ці рядки:

«Немного еще проехал я мест, но видел уже много памятников Владимира Великого: 1) вал на реке Вете, простирающийся от Днепра до Белгородки, и 2) двойной вал его же от Триполья до Василькова.

Неизъяснимо любовался превысоким положением Триполья над Днепром... Поля около валов усеяны высокими курганами, памятниками побоищ <...> Сколько бы объяснений прибавилось к нашим летописям, если бы какой-нибудь досужий путешественник на готовую уже карту Киевской губернии наложил бы все сии урочища и покопался бы в развалинах».

Уявімо, що нам не відомий автор цих рядків, тільки дата документа – 1824 рік. Яким його можна зобразити, як характеризувати? Мандрівник, допитливий, спостережливий, який цікавиться історією, запальний любитель природи. І природа для нього теж пронизана історією – всюди його уважний погляд помічає її прикмети. Людина, яка народжує ідеї, що на десятки років випереджали час.

Проте це фрагмент із листа митрополита Євгенія графу Н. П. Румянцеву, написаний якраз під час одного зі щорічних об'їздів єпархії. Наскільки нерозривними були для митрополита ці дві складові його життя – пастирське служіння та історія.

М. Закревський. Вид на Хрещатик. 1839 р.

Церковно-адміністративні турботи поглинали майже весь час, але, як ми вже знаємо, він викроював ранні ранкові часи, щоб попрацювати із зібраними документами, прочитати нові книги та журнали, написати власні тексти.

Обкладинка малюнка Золотих воріт із власноручним написом митрополита Євгенія

Мало якому навіть професійному вченому вдається залишатися в актуальній науці протягом двох століть. Ім'я митрополита Євгенія незмінно присутнє в працях із церковної та цивільної історії, археології, джерелознавства, археографії,

слов'янознавства, біобібліографії, історії літератури, палеографії, сфрагістики, нумізматики тощо.

Після 1917 року, цілком очікувано, виникла тенденція замовчування сану Євгенія. Кожна епоха невпинно працює над своїми заборонами та пріоритетами, підносячи одних кумирів і сподіваючись перетворити на пил інших, чи не так?

Кого сьогодні здивують колишні намагання вирвати одну-дві цитати з листів митрополита та проголосити його охоронителем, ортодоксом, консерватором (далі за списком)? У нього ще при житті витворився стійкий імунітет до політизованих ярликів. Цього імунітету вистачило навіть на посмертну «публіцистику», не виключаючи більшовицької, що обернулася такою розлогою.

Викреслити ім'я митрополита Євгенія з простору наукової історіографії виявилось неможливим. Хіба що в оцінках його праць більше акцентувалися ті критичні нотки, які пролунали ще в середині XIX ст., як прояв інституціоналізації історичної науки, її професіоналізації та перетворення на стійку соціальну структуру.

З розширенням джерельної бази досліджень критики помічали в працях Євгенія деякі фактологічні помилки, але частіше йому нарікали на методологічну недосконалість, висуваючи вимоги на тому рівні наукових знань, який був у їхній час, а не наприкінці XVIII – на початку XIX ст., тобто осучаснювали минуле науки.

Проте в цілому в науковій літературі утвердилася думка, яку висловив видатний філолог-славист, етнограф, академік Ізмаїл Срезневський: він не лише приділяв митрополиту Євгенію «в среде *передовых людей науки* [курсив мій. – Т. А.] <...> неотъемлемое место», але й бачив його величезну заслугу в тому, що своїми працями митрополит пробуджував увагу до давніх часів та старожитностей, зрештою, до історії.

Праці Євгенія здобули високе визнання найавторитетніших вітчизняних і зарубіжних учених. Він був почесним членом Академії наук (1826), усіх російських університетів, багатьох учених товариств, зокрема Королівського копенгагенського товариства північних антикваріїв (1834). До нього зверталися за

консультаціями та допомогою Михайло Максимович – перший ректор Київського університету, історик, філолог; Йозеф Домбровський – історик, філолог, фольклорист, діяч чеського національного відродження; Петро Кеппен – випускник Харківського університету, багатосторонній науковець, історик, статистик; Зоріан Доленга-Ходаковський – польський слов'янознавець, археолог, етнограф; Анджей Кухарський – польський філолог, славіст, етнограф, бібліофіл; Ігнатій Данилович – професор Віленського, Харківського, Московського та Київського університетів; Василь Перевошиков – професор Дерптського університету. Тісні зв'язки підтримували з митрополитом такі відомі історики, бібліографи, археографи, як К. Калайдович, М. Бантиш-Каменський, Д. Бантиш-Каменський, О. Востоков, В. Сопіков, В. Анастасевич, І. Снегірьов, І. Данилович, Н. Мурзакевич, С. Шодуар, І. Лобойко, Г. Городчанінов. Перелік можна було б продовжувати...

Лист митрополита Євгенія до П. Кеппена та І. Лобойка. Датований 23 червня 1824 року. Текст написаний чорнилом на папері. Висхідні літери великі. Текст містить ім'я адресата П. Кеппелю та І. Лобойку. Згадується Київський університет та Харківський університет.

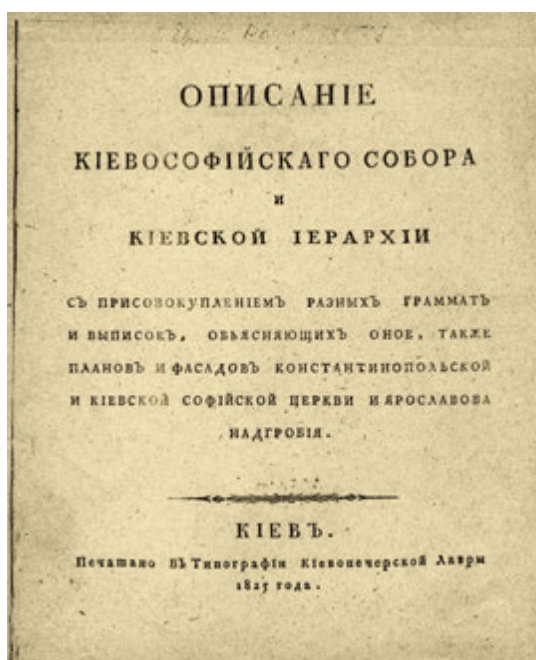
Лист митрополита Євгенія до П. Кеппена та І. Лобойка. Датований 29 жовтня 1824 року. Текст написаний чорнилом на папері. Висхідні літери великі. Текст містить ім'я адресата П. Кеппелю та І. Лобойку. Згадується Київський університет та Харківський університет.

Листи митрополита Євгенія до П. Кеппена та І. Лобойка

Мені не траплялися згадки про те, що Євгеній комусь відмовив у допомозі, пораді, підтримці. Митрополит ділився не лише знаннями та матеріалами, знайденими ним в архівах (таких випадків багато), але й фактично готовими

роботами. Так було, наприклад, з його Словниками духовних та світських письменників, для яких Євгеній збирав матеріали понад тридцять років. У 1830-х він вирішив передати право на видання сину свого університетського товариша І. Снегірьову. У 1836 році Євгеній вислав частину Словника, а перед смертю – решту матеріалів разом з автобіографією, яку видавець пізніше опублікував.

Вчитаймося в розпорядження, яке митрополит дав Духовному собору Києво-Печерської лаври щодо однієї зі своїх найбільших київських праць: «Сочиненную мною и напечатанную в Лаврской типографии 1826 г. книгу “Описание Киево-Печерской Лавры” уступаю я навсегда в собственность оной Лавре с тем, что наследники мои никакого права на оную иметь не могут, а Лавра может ее всегда и впредь печатать на свой счет для продажи, но не уступать никому сего права. <...> При новом же издании требовать от меня пересмотра сей книги и поправок». У цих рядках – наріжний камінь його праць: усе зроблене ним належить виключно Церкві. А наукова сумлінність та непохитна розсудливість Євгенія виключали претензії на незаперечну наукову істину. Він добре усвідомлював, що розвиток науки вимагатиме «пересмотра и поправок» його праць.

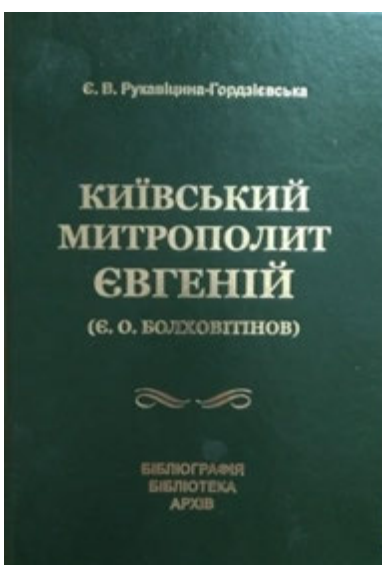
Титульна сторінка книги
митрополита Євгенія

Час показав, що навіть критики активно використовували праці митрополита, які залишаються затребуваними й сьогодні. Не випадково його твори перевидають у наш час, щоб зробити їх більш доступними для дослідників і

аматорів. Різностороння діяльність та праці Євгенія були і є предметом дисертаційних досліджень, проводяться присвячені митрополиту конференції, його образ відображений у музейних експозиціях. Києво-Печерський історико-культурний заповідник проводив протягом кількох років міжнародні наукові конференції «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова)», за матеріалами яких видавалися «Болховітіновські щорічники». Примітною є широта тематичної різноманітності цих збірок – від історії Церкви, сакральної топографії до проблем джерелознавства, історіографії – з широким хронологічним та географічним охопленням.

Одне з найбільших сховищ матеріалів митрополита Євгенія – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – її Інститут рукопису та відділ стародруків. Їхні співробітники запроваджують до наукового обігу раритети з бібліотеки та архіву митрополита.

У 2010 році було опубліковано книгу «Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов): Біобібліографія. Бібліотека. Архів». У ній 856 сторінок! Якби не раптова смерть автора книги, Євгенії Рукавіциної-Гордзієвської², обсяг цього видання був би ще більшим – книжковий та рукописний доробок митрополита Євгенія величезний і воістину безцінний.

Обкладинки видань, присвячених митрополиту Євгенію.

² Євгенія Віталіївна померла 2006 року. Її книгу підготували до друку співробітники відділу стародруків, у якому вона працювала.

Конверт, випущений Укрпоштою до 250-річчя з дня народження митрополита Євгенія. 2017 р.

Експозиція виставки в Музеї історії Десятинної церкви до 250-річчя з дня народження митрополита Євгенія. 2017 р.

До його друкованих праць і рукописів звертаються не лише дослідники Київської Русі, слов'янознавці, історики Церкви. Допитливість та жага нових знань Євгенія не мали ні тематичних, ні географічних обмежень.

Ви знаєте, що таке пірріхо-дактилічний метр віршування, а шаїрі, чахрухаулі, загнакарулі, лекси?.. Я швидко покинула спроби розібратися в цих літературних хитрощах. Одне можу сказати: судячи з публікацій знавців *грузинської* (!) історії та літератури, Євгеній з повним знанням справи використав ці терміни, характеризуючи варіанти грузинського вірша у своїй книзі «Историческое изображение Грузии», яку видав власним коштом без вказівки автора. Утім, читачі знали ім'я автора; не так багато було в 1801 році людей, здатних написати таку книгу. Протягом двох років вона була перекладена кількома європейськими мовами. Сучасні грузинські дослідники визнають Євгенія картвелологом³ і першим російським руствелологом, тобто дослідником

³ Картвелологія або картвелістика, грузинознавство – міждисциплінарна регіонаознавча наука, яка сконцентрована на комплексному вивченні грузинського народу та Грузії.

творчості грузинського поета XII ст. Шота Руставелі та перекладачем його видатного твору – поеми «Витязь у тигровій шкурі». І це при тому, що Євгеній не знав грузинської мови...

Натомість він знав грецьку і, звичайно, латину (ще в 1788 році, будучи студентом, він видав у Москві нову латинську абетку, до якої доклав Словник латинських крилатих виразів та римський календар), єврейську мову та кілька європейських. Саме він ініціював викладання польської мови в Київській духовній академії. У 1824 році в Києві було видано переклад твору «Совет молодому проповеднику, данный одним наставником. С французского переведен на польский, а с польского перевода на русский язык». Усе було виконано під керівництвом митрополита. «В Киве нашел я весьма много любопытных книг польских», – писав Євгеній дерптському професору В. Перевошикову – лише через півроку після приїзду в місто.

А українська мова була знайома Євгенію з дитинства. Воронеж був у складі Слобідсько-Української губернії. У тутешній семінарії було багато, як писав Євгеній, «киевских учителей», тобто випускників Духовної академії. І, звісно, історія України, історія Києва завжди були в центрі його уваги. Після виходу «Истории Малой России» Д. Бантиша-Каменського (1822) автор подарував книгу Євгенію і попросив зробити зауваження. Відповідь надійшла 19 листопада 1822 року (ще раз нагадаємо – Євгеній всього півроку перебував у Києві). Виявилося, що митрополит уже бачив «Историю». Він знав більшість джерел, на які посилався Бантиш-Каменський, крім Літописного оповідання О. Рігельмана, рукопис якого Євгенію не був відомий (уперше твір Рігельмана видали 1847 року). На додаток до видань, використаних в «Истории», митрополит згадав, що ще в Калюзі читав надіслану графом Бутурліним «Histoire des Cosaque», 2-томне паризьке видання 1814 року, та рекомендував Бантишу звернути на неї увагу. «Книга сия достойна внимания», – вважав Євгеній. Ще одне побажання уважного та обізнаного читача: «<...> можно бы вам побольше написать о происхождении казаков».

На прохання Бантиша митрополит шукав у Києві портрети українських гетьманів, з'ясовував «время кончины Киевомихайловского игумена Федосия

Софоновича» та митрополита Діонісія Балабана. Ця пошукова «конкретика» була продовженням докиївських українознавчих спостережень. Сучасні дослідники визнають Євгенія одним з перших істориків, хто зацікавився «Кройнікою» Софоновича. Зокрема, як зазначає Ю. Мицик у передмові до наукової публікації «Кройніки», хоча на початку ХІХ ст. не були виявлені всі списки й навіть частини твору, Євгеній ще в 1820 році встановив зв'язок «Кройніки о Русі», тобто першої частини літопису, з київським «Синописом».

Повернімося до листа митрополита на адресу Бантиша, до останнього зауваження: «Прочие вопросы ваши я давал семинаристам здешней семинарии». Тобто з перших місяців перебування в Києві він залучав студентів до пошуків відповідей на історичні питання щодо рідного краю.

Духовна академія та семінарія були предметом особливого піклування митрополита. З його дійсно колосальної участі в розвитку духовної школи (ця важлива тема вже має свою історіографію, утім, заслуговує на більш глибоке вивчення) згадаємо лише кілька цифр, які дають наочне уявлення про щедрі турботи: за 1825 рік семінарська бібліотека отримала від Євгенія 575 книг, 12 «переплетов» рукописів, 136 надрукованих карт, 42 монети, мікроскоп. «А книгу лучше хлеба-соли приемлю», – писав Євгеній ще 1804 року. І через тридцять років у своєму духовному заповіті митрополит наказав своє «имение, которое состоит более в книгах, нежели в вещах или деньгах», розподілити між зібраннями Софійського собору, Духовної академії та семінарії – це було близько 8,5 тисяч томів та понад 3 тисячі рукописів.

В архіві митрополита збереглися дисертації та доповіді, написані під його керівництвом студентами духовних шкіл. Він був майже співавтором цих робіт: формулював теми, складав плани, давав книжки, рукописи, виправляв тексти. Одна з доповідей називається «О знаниях, пособствующих истории». «Почтеннейшее собрание и вы, юные питомцы Муз!», – так починається твір, підготовлений семінаристом, учнем Євгенія. «Природа не столь щедро снабдила нас временем, чтоб доставало нам оно на потерю», – продовжував семінарист двісті років тому, і мудрість цих слів ніколи не була такою невідворотно ясною, як при світлі свічки. «Досужное время без наук есть смерть и гроб живого

человека», – цитував семінарист римського філософа Сенеку. Можна не сумніватися, що ця фраза була підказана «юному питомцю Муз» його керівником – митрополитом Євгенієм.

Він із власного досвіду знав, яку воістину спасенну силу має знання, як поринання в «науки» рятує людину на краю безодні. У листі другу Євгеній згадував, як в останні воронезькі місяці, після втрати родини, «для утешения себя» перекладав твір О. Поупа «Досвід про людину», відчуваючи, що «размышления в ней и глубокомысленные и пресладкие для унылого сердца». Навряд чи він здогадувався, що його власні листи здатні надавати таке саме відчуття...

Д. М. Бантиш-Каменський у складеній ним біографії митрополита зберіг для нас і зовнішній образ, і риси цієї дивовижної та визначної особистості: «Евгений Болховитинов был среднего роста; ум, добродушие, привязанность изображались живыми красками на лице его. Он не имел и не старался иметь дара слова; но поучения его отличаются богатством мысли и убеждений. Разговор Евгения (не с учеными) был простой и откровенный; любопытный и наблюдательный ум его стремился к общей пользе; охотно уделял он каждому драгоценные сведения, собранные им после многих трудов и тщательных исследований; всегда доступный, благотворительный и справедливый, он пользовался общею любовью; не любил только докторов, лечил сам себя и за несколько минут до своей кончины читал французскую медицинскую книгу».

У ці Різдвяно–Хрещенські дні залишимо осторонь ті риси митрополита, за які він сам собі докоряв. Про це – іншим разом. Краще нагадаємо його пораду, дуже своєчасну для сьогоднішнього дня: «Мужайтесь и не ослабевайте <...>, несмотря на все добротные заклинания; добрым делам всегда бывают препятствия от тех, кои сами не хотят, или не способны делать их. Лучший способ побеждать и даже пристыдить таких недобротных, есть успевать в начатом».

У нас буде багато світла – сонячного, електричного. Але його свічка не згасне.

Джерела та література⁴

Абрамович, Д. И. 1919. Памяти митрополита Евгения: К 150-летию со дня его рождения. *Исторический архив*, 1, с. 190–223.

Ананьева, Т. Б. 1997. «Прегордый Фаэтон» и «Милостивый Архипастырь»: к истории возникновения биографической легенды о митрополите Евгении Болховитинове. *Ukrainica: архівні студії*, 1, с. 124–161.

Данский, А. 1861. Очерк жизни и ученых трудов Евгения, митр. киевского и галицкого. *Воронежский литературный сборник*, 1, с. 223–245.

Ивановский, А. Д. 1872. *Митрополит киевский и галицкий Евгений (Болховитинов)*. Санкт-Петербург.

Карпов, С. М. 1914. *Евгений Болховитинов, как митрополит Киевский*. Киев.

Колесник, И. И. 1990. Из истории публикации (в 1845 г.) «Словаря российских писателей» митрополита Евгения (Е. А. Болховитинова) (1767–1837). *Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI–XX вв.*, с. 94–101.

Мальшевский, И. 1867. Деятельность митрополита Евгения в звании председателя конференции Киевской Духовной Академии. *Труды Киевской духовной академии*, 12, с. 567–650.

Полетаев, Н. 1889. *Труды митр. киевского Е. Болховитинова по истории русской церкви*. Казань.

Шарадзе, Г. С. 1978. *Евгений Болховитинов первый русский руствелолог: Очерки из истории руствелологии*. Тбилиси.

Шмурло, Е. Ф. 1888. *Митрополит Евгений как ученый. Ранние годы жизни. 1767–1804*. Санкт-Петербург.

Тетяна Ананьева
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-археологічних досліджень
Музею історії Десятинної церкви

---

⁴ Подаю скорочений список використаної літератури. У київському сегменті Інтернету митрополита Євгенія згадують (крім вказаного сайту Музею історії Десятинної церкви): на сайті віртуального музею Києво-Могилянської академії (<https://vm.ukma.edu.ua/person/євгеній-болховітінов/>); на сайті заповідника «Софія Київська» (<https://st-sophia.org.ua/uk/dovidki/євгеній-болховітінов/>); на сайті Національного історичного музею України (<https://nmiu.org/tsoho-dnia/2335-richnytsia-prybuttia-yevheniia-bolkhovitinoва-v-kyiv>) та ін.